

Bakcsi Botond

A populizmus és a népszuverenitás paradoxonja

Eszméletörténeti vázlat

Napjaink közbeszédében egyre gyakrabban fordul elő a „populizmus” kifejezés, olyannyira, hogy most már nem csupán a választási időszakokban találkozhatunk a fogalommal. A közbeszéd könnyed magabiztossággal populistának titulál olyan politikusokat, mint például Donald Trump vagy Bernie Sanders, arról viszont már kevésbé tud számot adni, hogy miért kerülhetnek egy kalap alá a jobboldali és a baloldali populisták. A „populista” jelzőt látszólag közérthetőség övezi abban az értelemben, hogy főként valami negatívát jelöl, csakhogy a népszerűség szavazatmaximalizáló hajhászásán és az opportunizmuson kívül nem sok minden fér bele a szó köznapi tartalmába. A témával foglalkozó politikatudományi és politikafilozófiai szakirodalom viszont a bőség zavarával küzd, hiszen a populizmus fogalmának rengeteg szerteágazó és egymástól igencsak eltérő definíciója létezik: bizonyos teóriák mozgalomként,¹ mások mobilizációs technikaként² tekintenek a populizmusra, további megközelítések viszont ideológiaként³ vagy akár politikai logikaként⁴ értelmezik a jelenséget. A szakirodalomban még csak arra vonatkozóan sincs egyetértés, hogy vajon a populizmus a demokráciára leselkedő legnagyobb veszélyforrás-e, vagy épp ellenkezőleg, a demokrácia újraélesztésének az eminens lehetőségét rejti.

A különböző elméletek abban viszont egyetérténi látszanak, hogy a populizmus a jelenleg zajló politikai folyamatok szimptomatikus jelensége, amely egyesek szerint akár a 21. századi demokrácia nagy szakítópróbája is lehet. Cas Mudde, a téma egyik neves szakértője például egyenesen úgy fogalmaz, hogy napjainkat „populista korszellelem” jellemzi, mások pedig, egymástól eltérő töltettel, populista pillanatról vagy populista korszakról beszélnek.⁵ A szakirodalom szerint populizmusok ugyan már a 21. század második felétől léteznek (első megjelenési formáit az orosz narodnyikok 1860-as évektől induló törekvéseihez és az 1891-ben zászlót bontó *People's Party*-hoz közel álló amerikai farmerek mozgalmához kötik),⁶ ám ezek abban különböznek a mai populizmusoktól, hogy ez utóbbiak immár nem tekinthetők marginális jelenségnek, hanem fősodróvá váltak. A szakirodalom jelentős része a populizmust a képviseleti demokrácia bizalmi válságával hozza összefüggésbe, és a hatalmon levő elitnek és a választók

Bakcsi Botond (1979) – doktorandus, BBTE, Kolozsvár, boticus@gmail.com

¹ Vö. Kenneth Minogue: *Populism as a Political Movement*. = Ghița Ionescu – Ernest Gellner (eds.): *Populism. Its Meaning and National Characteristics*. The Macmillan Company 1969. 197–211.

² Vö. Robert Jansen: *Populist Mobilisation: A New Theoretical Approach to Populism*. Sociological Theory 29. 2011. június. 75–96.

³ Vö. Cas Mudde – Cristóbal Rovira Kaltwasser: *Populism. A Very Short Introduction*. Oxford 2017.

⁴ Vö. Ernesto Laclau: *A populista ész*. Ford. Csordás Gábor. Bp. 2011.

⁵ Vö. Cas Mudde: *A populista korszellelem*. Ford. Silló Jenő. Kellék, *Populizmus(ok)* 61. 2019. 7–29; Ivan Krastev: *The Populist Moment*. www.eurozine.com/the-populist-moment/; Paolo Gerbaudo: *The Populist Era*. = *Soundings. Populism and alliances* 65. 2017. 46–58; Alain de Benoist: *Le moment populiste. Droite-gauche, c'est fini!* Paris 2017.

⁶ Lásd Margaret Canovan: *Populism*. New York – London 1981. 17–97.

közötti szakadék elmélyülésére adott lehetséges válasznak tekinti, amely a belső ellenségkép-zésből meríti a sikeres mobilizációs képességét. Jan-Verner Müller joggal hangsúlyozza, hogy a populizmus a politika olyan sajátos morális értelmezését jelenti, amely az erkölcsileg tiszta népet állítja szembe az eleve romlottnak tételezett elittel szemben, amely állítólag gyakran kizsákmányol, és/vagy idegen érdekeket képvisel.⁷ Ezzel összhangban Cas Mudde a jelenkori populizmust a „csendes többség” forradalmaként értelmezi, amely azt „a keményen dolgozó, enyhén konzervatív, törvénytisztelő állampolgárt” szólítja meg, „aki csendben, de egyre növekvő dühvel szemléli, hogy világát »megrontják« a progresszívek, a bűnözők és az idegenek”.⁸ A holland származású politológus ideológiaként határozza meg a populizmust, és – több más populizmusdefiniációval egyetértésben – a következőket jelöli meg főbb jellemzőiként: a társadalom belső határvonalainak a meghúzása, világlátásának manicheus jellege, elitellenesség, egy homogén nép tételezése, a képviselőt kisajátítása, a karizmatikus vezetési stílus előnyben részesítése stb.).

Említett tanulmányában Cas Mudde ugyan számos társadalom- és politikatörténeti folyamatot felsorol, amelyek közrejátszottak a mai populizmus kialakulásában (mint pl. a társadalmi jelenségek észlelésmódjában bekövetkezett változások, a média szerepének átalakulása, az emancipáció és a kognitív mobilizáció, a statikus párhűség fellazulása, az ideológiamentesség terjedése stb.), azonban nem említi a neoliberalizmus és a kortárs populizmusok közötti viszony problémáját. Véleményem szerint nem véletlen, hogy a populizmus új formáinak kialakulása és a neoliberalizmus egyeduralgató doktrínává válása történetileg is egybeesett: Mudde az 1990-es évek elejétől számítja az új populista „korszellem” kialakulását, a neoliberalizmus győzedelmes szakaszát pedig ma már leginkább egy 1989-es washingtoni közgazdasági konferencián megfogalmazott, utóbb dogmává emelkedett tézisek megfogalmazásához kötik. A „washingtoni konszenzus” legfontosabb ajánlásai a nemzetállamok számára a következők voltak: szigorú fiskális fegyelem bevezetése, a közkiadások átirányítása a magas megtérülést biztosító területek felé, pénzügyi liberalizáció, a valutaárfolyamok nemzetközi összehangolása, külkereskedelmi liberalizáció, a közvetlen külföldi befektetések lehetővé tétele, dereguláció. Itt most nem célom, hogy részletesen elemezzem ezeket a közgazdasági ajánlásokat, az azonban már a pusztá felsorolásukból is nyilvánvaló, hogy gyakorlatba ültetésük, kikényszerítésük és általánosan elfogadott narratívává válásuk következtében kialakult hiperglobalizáció⁹ egyértelműen megrendítette a nemzetállami szuverenitáson alapuló világrendet. A neoliberális diskurzus a társadalmi viszonyokat alapvetően gazdasági viszonyokká redukálja, mivel alapja az az elképzelés, hogy az emberi jólétet az egyéni vállalkozói képességek felszabadítása és gyakorlásuk intézményes biztosítása képes csupán előremozdítani. Ennek a szemléletnek egyenes következménye, hogy a neoliberalizmus doktrínájában az állam szerepe nem politikai, hanem gazdasági kérdés: a vállalkozások működtetéséhez szükséges intézményes keretek megteremtésében és fenntartásában merül ki.¹⁰

A vesztfáliai világrend megrendülésének és a neoliberalizmus elöretörésének politikaelméleti konzekvenciáit Colin Crouch a posztdemokrácia fogalmával írta le.¹¹ Crouch szerint a posztdemokrácia egy olyan világrendben jött létre, amelyben a nemzetállamok vesztfáliai

⁷ Vö. Jan-Verner Müller: *Mi a populizmus?* Ford Konok Péter. Bp. 2018. 39.

⁸ Vö. Cas Mudde: *i. m.* 23.

⁹ Vö. Dani Rodrik: *A globalizáció paradoxona. Demokrácia és a világgazdaság jövője.* Ford. Felcsuti Péter. Bp. 2014.

¹⁰ Vö. David Harvey: *A Brief History of Neoliberalism.* Oxford 2005. 2.

¹¹ Lásd Colin Crouch: *Post-Democracy.* London 2004.

rendszerét egy mozaikos szuverenitás váltotta fel, amelyben a gazdasági vállalkozások és a nemzetek feletti szervezetek a kormányzatoktól átvették a nemzetállami felhatalmazások egy részét. Ebben a világrendben a hálózativá vált, globális vállalatok beépítik a tanácsadóikat az egyes államok pártapparátusaiba, a kormányzatok pedig egyre inkább a világméretű gazdasági érdekeltségek helyi képviselőiként tevékenykednek. Vagyis a neoliberális diskurzus következménye a demokrácia leépülése, hiszen ez a doktrína nem korlátozódik a gazdasági szférára, hanem kormányzó politikai racionalitássá válik: a kormányzat demokratikus kontrolljának helyét mindinkább átveszi a gazdasági versenyképességért folyó harc, amely a tőke szabad áramlását biztosító *governance without government* elvében kristályosodik ki.¹² A kortárs populizmusok térnyerése ebben a gazdaság-, társadalom- és politikatörténeti kontextusban zajlott le, és mind a bal-, mind a jobboldali populizmusok leggyakrabban a neoliberális renddel szemben állva alakítják a diskurzusukat, vagy legalábbis ahhoz viszonyítva fogalmazzák meg a saját szlogenjeiket.¹³

Ebben a rövid esszében a populizmus rendkívül szerteágazó problémakörének mindössze egyetlen vetületével szeretnék röviden foglalkozni: mégpedig a populizmus és a népszuverenitás közötti viszonytal, szem előtt tartva az említett hiperglobalizációs és posztdemokratikus kontextust is. Az általam felvetett kérdés az, hogy a populisták vajon miért éppen a népszuverenitás eszméjéhez térnek vissza a globalizáció által elbizonytalanodott és a képviselői demokrácia működésével szemben bizalmatlanná vált emberek megszólításakor? Továbbá arra is szeretnék rákérdezni, hogy a populista retorikában mit jelent a néphez való visszatérés, a népre történő állandó hivatkozás, és hogy ez valami újat jelent-e a politika történetében. Ha kezdeti, ám korántsem végleges feltevésként a populizmus fentebb említett, Cas Mudde-féle definíciójából indulunk ki (amely korlátozott középponttal rendelkező és a politikai fogalmak szűk körével operáló, ún. szűken fókuszált ideológiaként határozza meg a fogalmat),¹⁴ hangsúlyozni kell, hogy ez a meghatározás tartalmaz egy olyan kitételt, amely szerint a populista diskurzusban a politika szerepe az, hogy kifejezze a nép általános akarátát. Amint egyébként már a fogalom is jelzi, a populizmus valamilyen módon mindig egy központi problémát kíván tematizálni: a „nép” politikai konstitúcióját és entitásként való megragadhatóságát, a hozzá való viszonyulás egy bizonyos módját. Ma már közhelyszámba megy, hogy a „nép” politikai fogalmára, vagyis a politikai közösség mibenlétére és a politikai hatalom legitimitációjára vonatkozó kérdés alapvető a demokrácia számára. Jean-Jacques Rousseau volt egyike az elsőknek, aki *A társadalmi szerződésről* c. értekezésben a társadalmi rend mibenlétére vonatkozóan alapvetőnek tartotta a politikai értelemben vett „nép” kérdésének felvetését, megközelítésmódja a maga korában elméleti szempontból forradalminak számított, és utóbb is jelentős hatást gyakorolt a modern politikai gondolkodásra. A rousseau-i felvetés így hangzik: „mielőtt [...] megvizsgálónok azt a cselekedetet, amellyel egy nép királyt választ magának, jó volna először azt a cselekedetet

¹² Lásd Wendy Brown: *Undoing the Demos. Neoliberalism's Stealth Revolution*. New York 2015.

¹³ Ehhez lásd többek között Aisling O'Donnell: *Neoliberalism, ambiguity and the rise of populist movements*. International Journal of Social Economics vol. 45, no 7, 2018. 1030–1041; Wendy Brown: *In the Ruins of Neoliberalism. The Rise of Antidemocratic Politics in the West*. New York 2019. Az viszont már külön elemzésre szorul, és meghaladja jelen írás kereteit, hogy az egyes populizmusok (konkrétan például a Trump-féle populizmus) milyen viszonyban állnak a neoliberalizmussal.

¹⁴ „A populizmust olyan ideológiaként definiálom, amely szerint a társadalom végső soron két homogén és antagonisztikus csoportra, »a tiszta népre« és a »korrupt elitre« oszlik, és azt állítja, hogy a politikának a nép »volonté générale«-ját (általános akarátát) kell kifejeznie.” – Cas Mudde: *i. m.* 9–10.

megvizsgálni, amely által néppé válik. Mert ez a cselekedet okvetlenül megelőzi a másikat, és így ez képezi a társadalom valóságos alapját.”¹⁵ Manapság, a „vesztfáliai rendet” lezáró globalizáció korában, amely a szuverenitás végét hirdeti, az a *mainstream* felfogás, hogy értelmét veszítette a területiség, a képviselet és a demokratikus felhatalmazás összetartozásáról beszélni. Ezzel a felfogással szemben úgy vélem, a populizmust övező kérdések és kétségek sokasodása azt jelzi, hogy mit sem veszített relevanciájából ennek az aktusnak a vizsgálata: mitől lesz néppé a populizmus „népe”, és hogyan lesz azzá? A hiperglobalizáció korában hogyan beszélnek a „népről” a populisták, és milyen *populust* értenek ez alatt?

Ebben az írásban – némileg vázlatos és leegyszerűsítő módon – mindössze egyetlen példán keresztül szeretném szemléltetni, mit jelenthet a populista diskurzus számára a „nép” fogalma. Ha Donald Trump beiktatási beszédét¹⁶ elemezzük, már első pillantásra is igen könnyen felismerhetjük benne a populista retorika fő alkotóelemeit. A köszöntőformula után a beszéd bevezetője rögtön a gyülekezési jogukkal élő emberek, vagyis a köztéren összegyűlt, egyesült közösség képzetét idézi fel, amely olyannyira fontos a demokrácia létrejöttéhez: „Mi, Amerika polgárai most egy nagy nemzeti erőfeszítésben egyesülünk, hogy újraépítsük hazánkat, és helyreállítsuk annak ígéretét minden polgárunk számára.” Látható, hogy a Capitolium lépcsőjéről a hallgatósághoz intézett szónoklat úgy reflektál saját beszédhelyzetére, hogy azt olyan alkotmányozási, jogalkotási pozícióként kívánja beállítani, amely biztosítja egy ország és egy társadalom újraalkotásához szükséges legitimitációt. A nép nevében való megszólalás és a néphez való odafordulás diszkurzív műveleteit csak megerősíti, hogy az idézett mondat egyértelmű utalást tartalmaz az Egyesült Államok alkotmányának nyitó formulájára, jóllehet egy kis módosítással: első lépésben a „We, the People”-ből a szónoklat során „We, the Citizens” lesz.

A beszéd későbbi részei pedig igen tiszta példáját szolgáltatják annak a diszkurzív műveletnek, amit a populizmus szakirodalma az elit és a nép közötti határvonal meghúzásaként ír le: „Túl sokáig arathatta le a kormányzás gyümölcsseit egy kis csoport nemzetünk fővárosában, miközben az emberek fizették annak árát. Washington virágzott, de a nép nem osztozott gazdagságában. [...] A politikai elit saját magát védte, és nem országunk népet.” Ez a fajta populista diskurzus tehát úgy építi fel saját pozícióját, hogy kialakít egy ellenségképet, megrajzolva a belső ellenfél alakját, ami által ugyanakkor igen sematikus és leegyszerűsítő képet nyújt a hatalom működéséről és a társadalmi rétegződésről: a társadalom zömét kitevő „néppel” szemben egy szűk körű elit áll a társadalom csúcsán, és a maga javára téríti el az államhatalmat. Ezt a tarthatatlan helyzetet ismeri fel úgymond a populista politikus, és változtatja meg, még hozzá azonnali hatállyal. A beiktatási beszédben Trump ezt így fogalmazta meg: „Ez mind megváltozik, mégpedig itt és most.” A populista retorika szerint a vezető azért képes végrehajtani egy ilyen gyökeres irányváltást, mert a politikai pártok fölé helyezi magát, vagyis felülírja az egész politikai színteret, átírja a parlamentáris demokrácia egész logikáját. Trump a politikának ezt a feltételezett irányváltását a népre való hivatkozással vélte megvalósítani: „Ami igazán számít, nem az, hogy melyik párt irányítja a kormányt, hanem hogy vajon a kormányunkat a nép irányítja-e?”

A fentiekben felsorolt jellemzők persze közhelyszámba mennek a populizmus szakirodalmában. Véleményem szerint azonban a beiktatási beszéd egyik igen fontos mozzanata, hogy a szöveg egy

¹⁵ Jean-Jacques Rousseau: *A társadalmi szerződésről*. Ford. Kis János. Bp. 1978. 477.

¹⁶ A 2017. január 20-án elhangzott szöveg angol nyelvű átírását és magyar fordítását lásd <https://demokrata.hu/vilag/donald-trump-beszede-93327/>. A következő idézetek erről az oldalról származnak.

pontján látszólag ártatlan módon megváltozik a beszéd alanya. A szónoklat elején a többes szám első személy („Mi, Amerika polgárai”) egy általános alanyra utal, amelybe a beszélő is beletartozik, később azonban, egy lényegbevágó szöveghelyen ez az általános alany szétválik a többes szám első személyben (vagy inkább királyi többesben) megszólaló beszélőre és a második személyben megjelenő „népre”. A szöveghely a következő: „ma nemcsak átvesszük a hatalmat az egyik kormánytól egy másik számára, hanem átvesszük a hatalmat Washington DC-től, és visszaadjuk nektek, a népnek”. Mit jelez a beszéd alanyának ez a szétválása, és miért lehet olyan fontos ez a beszédmódbeli váltás? Úgy vélem, amennyiben figyelmesebben elgondolkodunk, vajon milyen implikációi lehetnek a „nép” ilyen jellegű megalkotásának, néhány alapvető kérdést fogalmazhatunk meg a populizmus és a demokrácia viszonyára vonatkozóan. Vagyis e szöveghely elemzéséből kiindulva általánosságban is szemléltetni lehet, hogyan konstituálódik a *populus* a populista diskurzusban.

A fentebb idézett rousseau-i kijelentést megvizsgálva (amely azt mondja ki, hogy egy politikai berendezkedés mibenlétének vizsgálatához célszerű megvizsgálni azt az aktust, amely során létrejön a politikai értelemben vett „nép”) arra a megállapításra juthatunk, hogy itt némileg eltérő helyzettel állunk szemben: most inkább azt kell megvizsgálnunk, hogy a nép nevében megszólaló diskurzusban hogyan alakul ki a „nép” fogalma. A Trump-féle populizmus vizsgálata során felmerülő kérdés tehát a következőképpen hangzik: hogyan lesz a „We, the People”-ből „you, the People”? Úgy vélem, nem szabad egy kézlegyintéssel elintézni a „you, the People” kijelentés performatív aktusának problémáját. Ebben az aktusban létrehozott „nép” fogalma nem hagyja érintetlenül a populista demokrácia hatalmi viszonyait, mivel sajátos módon eleveníti fel a népszuverenitás eszméjét. A népszuverenitás klasszikus elméleteiben ugyanis alapvető, hogy a jogalkotási fázisban az adott területen tartózkodó összes állampolgárnak beleegyezését kell adnia a társadalmi szerződéshez. Azaz ebben az elméletben a „nép” azért szolgál a polgári hatalom legitimációs bázisául, mert ő maga alkotja meg azt a törvényt, amelynek aláveti magát. A rousseau-i elmélet elég egyértelműen fogalmazta meg az önrendelkezésnek ezt az elvét: „A törvényeknek alávetett nép kell hogy legyen azok szerzője.”¹⁷ Mint láthattuk, a „népet” a populista retorika is az alkotmányozó hatalom letéteményeseként értelmezi (ez a Trump-beszédben az Egyesült Államok philadelphiai alkotmányának kezdő formulájára tett explicit utalásból is látható). Csakhogy a populista diskurzus kiforgatja az öntörvénykezés elvét, és ennek szimptomatikum esete a „you, the People”-szerű megfogalmazásban rejlő „nép” fogalom. Vizsgálódásunk szempontjából egyáltalán nem elhanyagolható kérdés, hogy ki a népet létrehozó aktus alanya. A népszuverenitás elméleteiben ez az alany az egyesült, egységes és oszthatatlan nép, ezzel szemben a populista diskurzus alanya maga a populista vezér, aki a „népet” csupán hivatkozási alapnak használja. Megkockáztatható, hogy a populista „nép” képzete nem a demokratikus elvre jellemző öntörvénykezés alapja, hiszen a népszuverenitás elve itt csupán álcaként szerepel: egyfajta legitimációs elvként tehát, de anélkül, hogy ténylegesen is a képviseleti rendszer bizalmi válságának helyreállítását célozná meg, vagy akár a társadalmi rend új típusú legitimációjának megalkotását szolgálná.

És itt eljutunk ahhoz a problémához, hogy a populizmus egyik fő hivatkozási alapja, a népszuverenitás elve maga sem problémátlan eszme. Pár szóban nyilván nem lehet összefoglalni ezt a nagyon összetett kérdést, ezért nagyon röviden mindössze azt szeretném érzékeltetni, hogy a népszuverenitás eszméjét több paradoxon is terheli. Egyrészt arról a paradox helyzetről van szó,

¹⁷ Rousseau: *i. m.* (Saját fordítás – B.B.) Kis János fordítása így hangzik: „A nép aláveti magát a törvényeknek, de egyben neki magának kell alkotnia őket.” – *i. m.* 502.

hogy a népszuverenitás egyszerre alkotmányozó elv (az önmagának törvényt adó nép képzetén keresztül) és forradalmi elv is (amennyiben a nép az állam fölötti ellenőrzés egyetlen fóruma, amely végző felhatalmazóként bármikor visszavonhatja a delegált hatalmat).¹⁸ Másrészt arról van szó, a népszuverenitás elve a modern democráciákban úgy alakult a 19. századtól fogva napjainkig, hogy a népet igazából jogalanyok olyan kontúrtalan halmazaként fogták fel, amelyek létrejöttében nem bizonyos intézmények által megalkotott politikai közösséghez való tartozás, hanem a természetjogi elvre alapozott egyetemes jogegyenlőség ígérete játszotta a fő szerepet.¹⁹

A népfeltség elvét először az 1776-ban elfogadott *Virginiai Nyilatkozat* 2. pontja ültette át a joggyakorlatba, amikor kimondta, hogy: „Minden hatalom a néptől ered; s az ruházza át képviselőire; az előljárók az ő megbízottjai és kiszolgálói, s mindenkor felelősséggel tartoznak.”²⁰ Ebben a megfogalmazásban ugyan látszólag összemosódik a népre mint a közhatalom forrására és mint a végrehajtó hatalmat ellenőrző entitásra való hivatkozás, azt azonban szükséges hangsúlyozni, hogy az amerikai alkotmányozás tényleges folyamatában nem a szuverenitás eszméje érvényesült, hanem a hatalmi ágak megosztását és a pluralizmust garantáló republikánus elv. Az Egyesült Államok alapító atyái között számon tartott James Madison már az 1787-es philadelphiai alkotmányozási vita során kifejtette, hogy a pluralizmust nem feltétlenül a „tisztá demokrácia” közvetlen megnyilvánulásai szavatolják, hanem a föderális alkotmányos rendszer, amely a szabadság letérése és a közvélemény uniformizálása és kisajátítása nélkül tarthatja korlátok között a „népi kormányzatokra” jellemző labilitást és zűrzavart.²¹

A népszuverenitás eszméje igazából a francia forradalom alatt vált normatív elvvé, és a „nép” politikai fogalma is ekkor bukkan fel a rendi gyűlés átalakítására irányuló vitákban, még hozzá a nemzet koncepciójával versengve. A „nép” politikai fogalma akkor jött létre, amikor Mirabeau-nak és Sieyès-nek az alkotmányozó gyűlés megnevezésére tett javaslatai („représentants du peuple français” és „assemblée des représentants connus et vérifiés de la nation française”) a rendiség fogalom- és eszmerendszerét kívánták felszámolni, és a rendek szerinti szavazás helyett az egyéni szavazást kívánták bevezetni. A nép fogalma egy polemikus fogalomként lépett a politika színpadára, amely igényt tartott az egész lakosság arányos képviselésére, ugyanakkor nyíltan is a nemesség és a papság privilégiumai ellen irányult, tehát kizárta azokat a nép fogalmából. A politikai értelemben vett „nép” diszkurzív megalkotása egy olyan performatív aktusban jött létre, amelynek az eredménye az arányos képviselési rendszer felállítása volt. Azt lehet mondani tehát, hogy a „nép” politikai fogalmának megjelenése a képviselési rendszer megalkotásának következménye volt: mielőtt egyáltalán lehetőség nyílt volna arra, hogy a nép a politika színpadára lépjen, először létre kellett jönnie ennek a színpadnak mint olyan instanciának, ahol a „népakarat” megnyilvánulhatott, hallhatóvá válhatott azoknak a hangján keresztül, akik a nép képviselőiként határozták meg magukat.²²

¹⁸ Vö. Étienne Balibar: *Ce qui fait qu'un peuple est un peuple. Rousseau et Kant*. Revue de synthèse 4e série, no. 3-4, juil.-déc. 1989. 395.

¹⁹ Vö. Catherine Colliot-Thélène: *Les masques de la souveraineté*. Jus politicum no. 8, 2012. 2.

²⁰ *Virginiai Nyilatkozat* (1776. június 12.). = *Az emberi jogok dokumentumokban*. Kovács István – Szabó Imre szerk. Bp. 1980. 630.

²¹ Alexander Hamilton – James Madison – John Jay: *A föderalista. Értekezések az amerikai alkotmányról*. Ford. Balabán Péter. Bp. 1998. 91–100.

²² Vö. Gérard Bras: *Le peuple entre raison et affects. À propos d'un concept de la politique moderne*. Actuel Marx 2013/2. 24–38. A rendi gyűlés 1789. június 15-i ülésén Mirabeau a következőképpen érvelt a küldöttek előtt: „Ha ez a megnevezés [ti. a nép] nem lenne a miénk, a többi név közül kellene kiválasztanunk, és meg kellene ragadnunk

Ebből a nézőpontból nem is az a fontos, hogy ebben a disputában végül a Sieyès javaslata került ki győztesként, hiszen a francia forradalom idején a nemzet és a nép fogalmát majdhogynem szinonimaként használták. A mi szempontunkból az a lényeges, hogy mindkettő ahhoz a rousseau-i felfogáshoz kapcsolódik szorosan, amely a politikai értelemben vett népet az alkotmányosságon kívül gondolta el: „nincs és nem is lehetséges olyan alaptörvény, amely a nép mint egész számára kötelező volna; maga a társadalmi szerződés sem az”.²³ Vagyis ez az a teória, amelyet Kis János joggal nevez „a népszuverenitás antikonstitucionalista változatának”, mivel ebben a koncepcióban a nép bármikor módosíthat vagy visszavonhat minden alkotmányt, és autoritása lényegénél fogva nem delegálható.²⁴ Nem véletlen, hogy a francia forradalom politikai polémiái során Robespierre is gyakran hivatkozott a „nép” antikonstitucionalista és fluid politikai fogalmára saját pozíciójának legitimálása érdekében. Egyik híres szónoklatában, amely a Jakobinus Klubban hangzott el, egyenesen így fogalmazott: „én a népből való vagyok, mindig is az voltam, és nem akarok más lenni. [...] Az ember azáltal tanúsíthat tiszteletet a nép iránt, hogy védelmezi és felvértezi a saját hibái ellen, nem pedig azzal, hogy erejét és szabadságát megtapasztalva álomba ringatja; mert bizony a népnek vannak hibái. [...] A nép elevebben érzi, jobban látja mindazt, ami az emberiség és az igazságosság alapelveihez tartozik, mint azoknak legtöbbje, akik elszakadnak tőle.”²⁵

Első pillantásra úgy tűnik, Trump beszéde a jogalkotó, a társadalmi rendet legitimáló politikai „nép” fogalmával dolgozik. Csakhogy később kiderül, hogy a népet „osztályfogalomként” is használja, vagyis egy konkrétan körül nem írt, elnyomott osztályként hivatkozik a népre annak érdekében, hogy legitimálhassa az elittel, „Washington DC”-vel való szembenállását. A két népképzet összemosása Trump beszédben arra utal, hogy ezt a populista diskurzust nem a bizalmi válság felszámolásának és az alkotmányos rend újraalkotásának a szándéka vezérli. Ugyanakkor az a tény, hogy a szociális problémákat is úgy kezeli, mint amelyeket egyetlen kizsákmányolási sémára lehetne redukálni, és mint ilyent könnyűszerrel meg lehet oldani a korrupt elit felszámolása révén, azt sugallja, hogy ez a retorika nem is a termelési viszonyok újragondolásában, netán az újraelosztás mechanizmusainak reformjában érdekelt. Ez a fajta populista retorika a népet egységes hangon megszólaló entitásként kezeli, amely mintegy ösztönösen kimondja az egyetlen üdvözítő megoldást (ez a *vox populi, vox dei* elvének felelevenítése), nem pedig az eltérő csoportok érdekeinek kompromisszumaiból munkálja ki az együttélés szabályait. Továbbá a népszuverenitás elvében foglalt akaratképzést is úgy fogja fel, mint ami egyedül a populista vezető cselekedetei révén jön létre, és csakis általa nyilvánulhat meg. Vagyis amíg a

a legértékesebb alkalmat, amellyel szolgálhatjuk ezt a létező népet; ezt a népet, amely minden; ezt a népet, amelyet képviselünk, amelynek a jogait védelmezzük, amelyetől a magunk jogait kaptuk [...] A nép csak bennünket fog látni, és mi is csak a népet fogjuk látni; tisztségünk emlékeztetni fog a kötelességeinkre is, de az erőnkre is [...] Hát nem látják, hogy szükségük van a *nép képviselői* megnevezésre, mivel az önköz köti a népet, ezt a tekintélyes tömeget, amely nélkül csupán egyének maradnának, gyöngye nádszálak, amelyeket egyenként megtörhetnek? Nem látják, hogy szükségük van a *nép* megnevezésre, mert az a nép tudomására juttatja, hogy sorsukat az ő sorsához kötöttük; amiből meg fogja tanulni, hogy minden gondolatát, minden reménységét belénk vesse.” – *Discours et opinions de Mirabeau*. Tome I. Párizs 1820. 204–205. (Saját ford. – B.B.)

²³ Jean-Jacques Rousseau: *i. m.* 481.

²⁴ Kis János: *Népszuverenitás. Fundamentum* 2006/2. 19. https://epa.oszk.hu/02300/02334/00024/pdf/EPA02334_Fundamentum_2006_02_001-054.pdf

²⁵ Maximilien Robespierre: *A háborúról* (1792. január 2-án). = Uő: *Elveim kifejtése. Beszédék és cikkek*. Ford. Nagy Géza. Bp. 1988. 216–217. Köszönettel tartozom Demeter M. Attilának, hogy felhívta a figyelmemet erre a vonatkozásra.

demokrácia eszméjében a nép általi legitimáció a partikuláris csoportok zsarnokságával szembeni végső korlátot jelenti, addig a Trump-féle populista retorikában a populista vezetőre eleve nem vonatkozhat ez a korlátozás. A populizmus ebben az értelemben a népszuverenitás elvében foglalt voluntarizmust átalakítja a vezető autoritarizmusává. És mindezt egy olyan retorika révén, amely úgy tesz, mintha a delegálás rendjét fordítaná a visszájára: ebben a nyilvánvalóan képtelen eljárásban a populista *leader* a népet mint egységes egészet úgymond végrehajtói jogkörrel ruházza fel. Ez a fajta retorika tehát cinikus módon összemosza a legitimációs elvet a delegálás elvével. Felhatalmazását egy demokratikus választási procedúrában szerzi meg ugyan, miközben politikájának autoriter jellegét éppen az egységes népakaratra való hivatkozás révén igyekszik legitimálni. Ebből kiindulva valószínűnek tűnik, hogy a populizmus azért eleveníti fel a népszuverenitás elvét, mert a nép és a népakarat fogalmai igencsak aluldetermináltak, következésképpen nagyon tág lehet az alkalmazási területük is. Magyarán, ha az intézményi szabályok nem teszik világossá a „nép” fogalom határainak a megvonását, mindig is vissza lehet élni a hatalom legitimációjának ezzel a jelölőjével. Amikor egy politikai szereplő azt állítja, hogy azonosította „a nép akaratát”, és leválasztotta azokról a procedurális szabályokról, amelyek annak létrehozására és kinyilvánítására hivatottak, valószínűsíthetően a populizmus jelenségével van dolgunk.

Hogyan lehet a fenti eszmetörténeti vázlat tanulságait a jelenkori populizmusok problémájára vonatkoztatni? Amennyiben elfogadjuk a neoliberalizmus kritikusai által felvázolt kordiagnózist, amely szerint a globalizáció és a washingtoni konszenzus beláthatatlan módon felforgatta a szociális nemzetállamok társadalmi és politikai rendjét, és korábban nem látott gazdasági egyenlőtlenségeket hívott létre, amelynek társadalmi költségeit leginkább a társadalom legalsó rétegei és a perifériák viselik, méghozzá olyan körülmények között, hogy a választók a globális tőkével szövetkező kormányzataik fölötti politikai kontrollt is elveszítették, akkor nem tagadhatjuk a populisták által tematizált kérdések jogosságát, vagyis a populizmus szimptomatikus jellegét. Ennyiben Pierre Rosanvallonnak lehet igaza, aki a témáról szóló írásában úgy fogalmazott, hogy a populizmus egyszerre egy valós ínség és aggodalom tünete, illetve egy illúzió kifejezése. Ha ebből az alapállásból kiindulva közelítjük meg a populizmus kérdését, akkor vizsgálata során magára a kortárs közönség-demokráciákra vonatkozóan is érvényes kérdéseket tudunk feltenni. Ahogy Rosanvallon fogalmaz: „ha jobban meg kívánjuk érteni a demokráciát, jobban meg kell ragadnunk azt is, hogy mi a populizmus. A demokrácia megértése ugyanis elválaszthatatlan az eltévelyedéseinek a megértésétől.”²⁶ A Trump-féle beiktatási beszéd elemzéséből kiderült, Rosanvallon kijelentését úgy pontosíthatjuk, hogy a populista retorikát immár nem egyszerű eltévelyedésként, hanem a demokratikus képviseleti politika mélyén meghúzódó paradoxon felszínre kerüléseként értelmezzük. A jelenség nem új keletű, hiszen láhattuk, hogy már Mirabeau és Robespierre is a képviselet legitimációjára való tekintettel alkották meg a maguk nép fogalmát a francia forradalom idején.

A populisták mindig is közvetlen és azonnali gyógymódokat kínáltak a társadalmi-gazdasági és politikai válságok orvoslására. A kortárs populizmussal és annak neoliberális (vagy ha úgy tetszik, centrista) elutasításaival egyaránt az a gond, hogy leegyszerűsítik és ebből kifolyólag könnyen feloldhatónak tekintik a népszuverenitás és a képviseleti demokrácia elveinek összekapcsolásában

²⁶ Vö. Pierre Rosanvallon: *Penser le populisme*. La vie des idées 27 septembre 2011. 4. <https://laviedesidees.fr/Penser-le-populisme.html>

rejlő nehézségeket. Holott több mint két évszázada a fentebb már idézett James Madison is hangsúlyozta, hogy a népre való hivatkozás nem a demokratikus elv növelését, hanem a kormányzat legitimitációhiányát jelzi, és arra utal, hogy egyik hatalmi ág valamilyen befolyást szeretne gyakorolni a másikkra. Madison is a hatalom forrásaként tekintett a népre, amikor kijelentette: „a hatalom egyetlen legitím forrása a nép, s mivel az írott alkotmány, amely alapján a kormányzat a hatalmát gyakorolja, a népből származik”, ehhez azonban rögtön hozzáfűzte, hogy: „minden jel szerint tökéletes összhangban van a republikánus teóriával, ha nemcsak akkor folyamodunk ugyanazon eredeti hatalomhoz, amikor szükségesnek látszik a kormányzati jogkörök bővítése, hanem akkor is, ha a hatalmi ágak egyike beleavatkozik a többi ág alkotmányban rögzített hatáskörébe.” Az amerikai republikánus tradíció tehát már a kezdetektől fogva nem a népszuverenitás eszméje alapján gondolta el a hatalom működését. Madison ezért nyomatékosította, hogy „valahányszor a néphez folyamodunk, az mindannyiszor a kormányzat valamilyen fogyatékoságaként értelmezhető”, illetve hogy „veszélyes, ha indulatait felkelte megzavarjuk a népesség nyugalma, és ez a veszély még az előbbinél is nyomatékosabban figyelmeztet arra, hogy nem szabad gyakran kikérni az egész társadalom döntését alkotmányos kérdésekben”.²⁷ Madison tehát a participatív demokrácia illúziója helyett az intézmények egyensúlya által működtetett demokrácia elvét hangsúlyozta, felismerve, hogy a „népet” nem lehet egységes, monolit tömegként kezelni, csupán az eltérő vélekedések és érdekek alkotmány által garantált egyensúlya vezethet a fékek és egyensúlyok rendszerének tényleges működtetéséhez.

Ebből a szempontból a kérdés igazából úgy tevődik fel, hogy a populizmus vajon milyen módon kívánja kezelni a hiperglobalizáció által felvetett társadalmi és politikai problémákat. A demokrácia problémáját ténylegesen alá kívánja-e vetni a „nép” ellenőrzésének, ahogy a nyilatkozatok szintjén igéri, vagy a participatív demokrácia referendumok révén megvalósítandó illúzióját pusztán a nép általi alkalmankénti legitimitációra kívánja átfordítani? Mint fentebb említettem, Cas Mudde állítása szerint a populizmus gyakran egyfajta „csendes forradalomként”, egyféle alulról, vagyis a háttérben felől jövő csendes változássorozatként kívánja beállítani magát. Ehhez képest úgy vélem, a Trump-féle autoriter populizmust inkább nevezhetjük felülről (vagy akár háttérből)²⁸ jövő „álforradalomnak”, amelyet a szakirodalom gyakran a plurális demokráciákat kísértő szellemként írt le. Felülről jövő „álforradalomnak” azért nevezhető, mert nem a politika újragondolásához vezet, és egyáltalán nem az a célja, hogy a neoliberalizmus által elindított depolitizációt megállítsa. A plurális demokráciát kísértő szellemnek pedig azért, mert a népszuverenitás vagy a közvetlen demokrácia álcáját viseli: miközben azt igéri a boldog konzumerizmusban és fejlődési idealizmusban szendergő társadalom számára, hogy egy huszár-vágással átvágja a politika gordiuszi csomóját, voltaképp a közvélemény manipulációját és a politikai képviselő intézményes kontrolljának a megkerülését viszi véghez a szociális médiában terjesztett, célzott üzenetek terjesztése révén. A posztdemokrácia és a jobboldali populizmus kapcsolatát elemző tanulmányában Crouch arra a következtetésre jut, hogy a magukat a demokrácia tökéletes és végső letéteményesének tartó populisták a népnek egy olyan homályos fogalmával operálnak, amelyet a szociális médiák fentről lefelé irányuló használata során, egyféle közvetlen kommunikáció keretében a populisták vezető kénye-kedve szerint használhat saját

²⁷ Alexander Hamilton – James Madison – John Jay: *i. m.* 371–373.

²⁸ Itt konkrétan a Donald Trumphoz közel álló amerikai milliárdos üzletember, Robert Mercer által létrehozott Cambridge Analytica cég tevékenységére gondolok, amely igen kétéves szerepet játszott mind a Trump-, mind pedig a Brexit-kampányban.

legitimációs bázisául, ezáltal megkerülve a felhatalmazói kontrollmechanizmusok alkotmány által biztosított lehetőségeit. Éppen ezért, fogalmaz Crouch, „úgy tűnik, a jobboldali populizmus nem a posztdemokrácia ellenszere, hanem annak végleteleg való kiterjesztése”.²⁹

A fenti elemzésből azt a következtetést vonom le, hogy a népszuverenitás elvének felélesztése és a választókkal való „közvetlen” kapcsolat megteremtése (egy olyan beszédhelyzet imitációjával, amely az alkotmányozó népgyűlést kívánja felidézni, vagy akár a közösségi médián keresztül történő kommunikáció révén) nem a demokrácia participatív formájának a megteremtésére, és nem is valamilyen konkrét társadalmi-gazdasági akcióterv vagy reformista politikai projekt megvalósítására irányul, jóval inkább az alkotmányos korlátok megkerülésére, illetve egyfajta mesterségesen generált kivételes állapot illúziójának felkeltésére és fenntartására, amely a végrehajtó hatalom munkáját permanens alkotmányozási helyzetként inszenírozza. Ha ez igaz, akkor ennek fényében a populizmus kezdeti, feltételes definícióját is korrigálni lehet. Igencsak valószínű ugyanis, hogy igaza van Pierre-André Taguieffnek, amikor kijelenti, hogy a populizmus nem ideológia, inkább konkrét politikai projektekre fordítható ideológiai tartalmat nélkülöző, hibrid és változékony diszkurzív formáció, amelyet éppen ezért alkalmasabb politikai stílusnak vagy retorikának tekinteni.³⁰ Esetleg úgy is fogalmazhatnánk, hogy a populizmus olyan politikai jelölő, amelynek a népszuverenitáshoz hasonló kontúrtaalan, fluid tartalmakra van szüksége ahhoz, hogy létrehozza a maga politikai szcénáját. Ez a politikai stílus vagy jelölő éppen alkalmazkodókészsége és képlékenysége okán tudja megjeleníteni a jelenkori társadalmak egyik legakutabb törésvonalát, amely immár transznacionális térben húzódik a globalizáció nyertesei és vesztesei között. Az viszont már kétséges, esetenként eltérő (sőt, a populista retorikától független), hogy tud-e megoldásokat találni az általa megjelenített problémákra.³¹

Populism and the Paradox of Popular Sovereignty

Keywords: populism, popular sovereignty, political concept of the people, legitimation

In *The Social Contract*, Rousseau outlined very accurately the problem of the foundation of the social order, a problem that was rather revolutionary in its era from a theoretical point of view, and since then has had several significant implications in modern political thought: “before we examine the act by which a people elects a king, it would be good to examine the act by which the people is a people.” Examining this very act has not lost anything of its relevance, particularly if we imply that contemporary populism brings again into the foreground the question referring to the concept of the ‘people’, which has serious political implications and which could have even more ones worldwide in the future. An analysis of Donald Trump’s inaugural address may raise some fundamental issues relevant to the connection between populism and democracy. The concept of the ‘people’ generated by the performative speech act of “You the People” renders a particular interpretation to the idea of popular sovereignty. The present essay attempts to consider the topic of populism setting off from the paradox lying within the concept of popular sovereignty.

²⁹ Colin Crouch: *Post-Democracy and Populism*. The Political Quarterly 2019/1. 135.

³⁰ Pierre-André Taguieff: *Populismes et antipopulismes. Réflexions sur l’âge des démagogues*. = Dogma. Revue de philosophie et de sciences humaines 2019. tavasz–nyár. 27.

³¹ A 13. lábjegyzetben felvetett kérdésre egyes elemzők azt a választ adják, hogy a Trump-féle jobboldali populista politika gazdasági intézkedései nem is állnak olyan messze a piaci fundamentalizmustól, és voltaképp az autoritárius neoliberális új formájának kialakulását képezik. Lásd Stephan Pühringer – Walter O. Ötsch: *Neoliberalism and Right-wing Populism. Conceptual Analogies*. Forum for Social Economics 2018. vol. 47, no. 2. 193–203.